

TÜRK KÜLTÜRÜ

ATATÜRK VE DİN

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIGLALI

Atatürk'ün görüş ve inkılapları arasında en çok istismar edilen, en çok yanlış istikametlere çekilerek mahiyetlerinden saptırılan, bize göre, onun din ve lâiklik hakkındaki görüşleridir. Öyle ki bir tarafta materyalist ve pozitivist anlayışa mensup dinsizler veya dinle ilgisiz olanlar, kendi niyetlerini Atatürk ve inkılaplarının ardına gizleyerek, kasıtlı ve yanlış bir tarzda, onun din düşmanı veya en azından dini hiçe sayan bir önder olduğunu iddia edecek kadar ileri gitmişlerdir. Diğer taraftan da bu kasıtlı ve yanlış propagandaya kapılan menfaatleri zedelenmiş çok küçük zümreler ile lâikliği kavrayamayan bazıları, Atatürk'ün din konusundaki müsbet ve ıslâh edici tavrını araştırmak, gerçek önemi içinde ele alıp değerlendirmek ve geliştirmek yoluna gitmemiş ve onun bu konudaki görüş ve tavrına bigâne kalmışlardır. Böylece biri istismarcı, diğeri de onu tanımayan iki ayrı kanat oluşmuştur. Neticede de olan, yine Atatürk'e ve Devlet'e olmuş ve onun bu konudaki görüşleri, gerçek önemi ve mahiyeti içinde ele alınıp tartışılmamıştır.

Bir insanı, görüşlerinden ve fikirlerinden tecrid etmek imkânsızdır. Atatürk ve prensiplerinin anlaşılması ve açıklanması da elbette, sâhip olduğu ve ortaya koyduğu temel düşünce ve görüşlerinden çıkacaktır. Atatürk'ün din konusundaki görüşlerini ele alıp tesbit ve tahliline geçmeden önce, bizim için önemli bir iki hususa işaret etmek isteriz. Herşeyden evvel, bir kimsenin dinî duyguları ve dinî kültürü ile içinde doğup büyüdüğü, terbiyesini aldığı aile muhiti ve okul arasında çok sıkı bir alâka vardır. Bu noktadan hareketle Atatürk'ün hayatına baktığımızda, son derece önemli bir manzara ile karşılaşırız. Bir kere o, devrinin din kültürüne oldukça üst seviyede sâhip müslüman ve mütedeyyin bir ana-babadan dünyaya gelmiş biridir ve ilk dinî bilgilerini de onlardan, bilhassa annesinden almış ve onun tarafından yetiştirilmiştir. Annesi Zübeyde Hanım, onu, geleneklere uygun olarak ilâhilerle, yani Âmin

Alayı ile mahalle mektebine başlatmıştır. İlk öğrenimini gördüğü Şemsi Efendi Mektebi ve daha sonra devam ettiği Selânik Mülkiye İdâdîsi, devrinin şartları içinde ciddi dinî bilgiler veren öğretim kuruluşlarıydı. Hattâ daha sonra girdiği Selânik Askerî Rüştiyesi ve Manastır Askerî İdâdîsi de programlarında aynı ciddiyet ve seviyede din kültürü veren müesseselerdi. Esasen Atatürk'ün din kültürünün seviyesini görmek ve göstermek için, onun bu saha ile ilgili olarak tedkik ettiği Caetanî'nin **İslâm Târîhi**, Corci Zeydan'ın **Medeniyet-i İslâmiye Târîhi** gibi bugün ancak bu sahanın mütehassıslarınca takib olunabilen eserleri söylemek bile kâfidir. Onun bu sahadaki vukufu öylesine sağlamdır ki daha sonra liseler için yazdırdığı târih kitaplarının "İslâm Târîhi" bölümünü, bizzat kendisi kaleme almıştır. Ayrıca onun, Kur'ân-ı Kerîm'i tercüme ve tefsîr edebilecek ölçüde Arapça bilgisine sâhip olduğu da bilinmektedir⁽¹⁾. Görülüyor ki Atatürk'ün dinî kültürü gerek seviye gerek mahiyeti iti bariyle dikkati çekecek derecede ileridir.

Diğer taraftan onun, İslâm kültürü hakkındaki bu derin bilgilerinin yanında, samimiyetle inanan bir şahıs olduğu, gerek sözlerinden gerek tavırlarından vuzûhla tesbit olunabilmektedir. Nitekim "millî kurtuluş hareketlerine girişmek için Samsun'a çıkacağı günün gecesi, anne ve kızkardeşinin hayır duâlarını alarak yola çıkan Atatürk, Erzurum Kongresinde irâd ettiği nutukta, sözlerini şöyle bitiriyordu: "En son olarak niyaz ederim ki, Cenâb-ı Vâhibü'l Amâl Hazretleri, Habib-i Ekrem hürmetine, necîb milletimizi muvaffak buyursun!, Âmin"⁽²⁾. Hacı Bayram Câmîinde kılınan namazdan ve Hacı Bayram türbesinde edilen duâlardan sonra, Büyük Millet Meclisi'nin açılışında da yine duâlar edilir ve Mustafa Kemâl, ilk hükûmetin kuruluşunu müteakip yaptığı konuşmada, "... Cenâb-ı Hakın avn-ü-inâyeti bizimledir" diyerek, ihlâsını göstermiş olur. Onun, Kocatepe'deki halini anlatan yaveri Muzaffer Kılıç : "28 Ağustosta Kocatepe'de bizim topçu ateşimiz başladığı zaman, Mustafa Kemal : "Yâ Rabbi! Sen Türk ordusunu muzaffer et... Türklüğün. müslümanlığın düşman ayakları altında, esaret zincirinde kalmasına mü-sâade etme!" dedi. O anda gözlerinden birkaç damla yaşın süzülüğünü gördüm" der. Zafer kazanıldıktan sonra da Eylül 1922'de, "Büyük Asil Türk Milleti" hitâbıyla başlayan tamiminde⁽³⁾, "... Türkiye Büyük

(1) Saâî Borak, Atatürk ve Din (İstanbul, 1962), 6, 68-9, 72-3.

(2) Neâa Armaner, Atatürk, Atatürk ve Din (10.11.1971'de A. Ü. İlahiyat Fakültesi'nde yapılan konuşma metni), 2.

(3) Atatürk, (İstanbul, 1970: 1000 Temel Eser Dizisi), 162-3.

Millet Meclisi ordularının şecâati, sür'ati, tevfikât-ı Sübhâniyeye vesile-i tecelli oldu... Milletimizin istikbâli emindir ve nusret-i mevûdeyi ordularımızın istihsâl etmesi muhakkaktır" şeklindeki sözleriyle, salâbet-i imâniyesini ifade etmiş olur.

Bunun böyle olması da tabîdir; çünkü milletlerin târihinde "büyük" sıfatını kazanmış önderler ve kahramanların hepsi de menşüb oldukları milletin sâhip olduğu maddî ve manevî bütün değerleri ile bütünleşmenin sırrını yakalamış ve bunları, hayatlarında, bizâtihi tecelli ettirebilmiş insanlardır. Atatürk de târihin kaydettiği büyük insanların ön sıralarında yer aldığına göre, elbette mensûbu olmakla dâima iftihar ettiği yüce Türk milletinin bütün maddî ve manevî değerleri ile, özellikle milletimizi asırlardır yağurmuş, ruh ve şekil vermiş manevî değerlerin en önemli unsurlarından biri olan dinimizle bütünleşmiş ve ona olan inancını, hayatının her safhasında vicdânının en mûtenâ yerinde muhafaza etmiştir.

Esasen Atatürk'ün din konusundaki görüş ve düşünceleri dikkatle takip edildiğinde, onun din aleyhine veya dinle ilgisizlik anlamına gelebilecek herhangi bir söz ve tavrına rastlamak şöyle dursun, her davranışında ve sözünde, ihlâsla inandığı İslâm dinine ve değerlerine kuvvetle sâhip çıktığını ve üzerine titrediğini müşahede ederiz. Meselâ o, 1 Kasım 1922'de saltanat-ı milliyenin tahakkukuna dair Büyük Millet Meclisi'nde cereyan eden târihi celsede şunları söylüyordu: "Ey Arkadaşlar! Tanrı birdir, büyüktür... Allah, kullarının lâzım olan nokta-i tekemmüle vusûlüne kadar içlerinden vasıtalarla dahi kullariyle istiğâli, lâzime-i ulûhiyetten addeylemiştir. Onlara Hazret-i Âdem Aleyhisselâmdan itibaren mazbut ve gayri mazbut ve nâmütenâhi denecek kadar çok nebîler, peygamberler ve resuller göndermiştir. Fakat Peygamberimiz vasıtasıyla en son hakâyık-ı diniye ve medeniyeyi verdikten sonra, artık beşeriyetle bilvâsıta temasta bulunmağa lüzum görmemiştir. Beşeriyetin derece-i idrak, tenevvür ve tekemmülü her kulun doğrudan doğruya, ilhâmât-ı ilâhiye ile temas kabiliyetine vâsıl olduğunu kabul buyurmuştur ve bu sebepledir ki, Cenâb-ı Peygamber, hâtemü'l-enbiyâ olmuştur ve kitabı, Kitâb-ı ekmeldir. Son peygamber olan Muhammed Mustafa Sallallahu aleyhi ve sellem, 1394 seneye evvel Rûmî Nisan içinde ve Rebiyülevvel ayının onikinci Pazartesi gecesini sabaha doğru tan yeri ağarırken doğdu... Yüzü nûrânî, sözü ruhânî, rüşd ve rü'yette bî-bedel, sözündê sâdik ve halim ve mürüvvetçe sâire fâik olan Muhammed Mustafa, evvelâ bu vasf-ı mahsûsa ve mütemâyizesiyle kabilesi

içinde Muhammedü'l-Emin oldu... Fahr-ı Âlem Efendimiz, nâmütenâhî tehlikeler içinde bîpâyân mihnetler ve meşakkatler karşısında yirmi sene çalıştı. Ve din-i İslâm'ı te'sise ait vazifei peygamberisini ifâya muvaffak olduktan sonra vâsıl-ı a'lây-ı illiyyin oldu" (4).

Ayrıca o, 7 Şubat 1923'te Balıkesir Paşa Câmiindeki meşhur Türkçe hutbesine de şu sözlerle başlıyordu : "Ey Millet! Allah birdir, şânı büyüktür. Allah'ın selâmeti, âtufeti ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri, Cenâb-ı Hak tarafından insanlara dinî hakikatleri tebliğe memur ve resul olmuştur. Koyduğu esas kanunlar cümlemizce mâlumdur ki, Kur'ân-ı Azimüşşandaki husustur. İnsanlara feyz ve ruh vermiş olan dinimiz son dindir, ekmel dindir; çünkü dinimiz akla, mantığa ve hakikate tamamen uyar. Eğer akla, mantığa, hakikate uymamış olsaydı, bununla diğer ilâhî ve tabii kanunlar arasında tezat olması icâbederdi; çünkü bilcümle kavânîn-i kevnîyeyi yapan Cenâb-ı Haktır..." (5).

Atatürk, Hz. Muhammed'i cezbeyle tutulmuş sönük bir derviş şeklinde gösteren bir eser hakkında, "...bu gibi câhil adamlar, onun yüksek şahsiyetini ve başarılarını aslâ kavrayamamışlardır. Anlamaktan da çok uzak görünüyorlar..." (6). "O, Allah'ın birinci ve en büyük kuludur. Onun izinde bugün milyonlarca insan yürüyor. Benim, senin adın silinir, fakat sonuca kadar o, ölümsüzdür (1926)" (7) diyordu.

Din ve peygamberi hakkındaki bu samimi inancı sebebiyledir ki o, birtakım safsatalar, hurafeler ve çıkar hesaplarıyla dinin saf ve temiz cevherini karartan, İslâm'ın özünde ve temelinde mevcut olan canlı, yaratıcı, yapıcı ve hamleci ruhunu faydasız lâf kalabalığına boğan ve en önemlisi dini, bilhassa siyâsî veya dünyevî bir menfaat vasıtası olarak kullanmak isteyen zihniyetin mümesilleri ile amansız bir mücadeleye girmiştir. Onun bu davranışı, aslında, gerçekçiliğinin ve dinimizin tarihî macerasını gayet iyi bilişinin bir tezâhürüdür; çünkü en az ikiyüz seneden beri, dini, temel prensiplerin ışığı altında tefsir edecek ve yeniden kuracak ciddi çalışmalar yerine, birtakım tekrarlar yapılır olmuş ve Müslümanlığı sâdece şekilde gören, dindarlığı takkenin renginde, tes-

(4) Kemal Atatürk, Nutuk (İstanbul, 1961), III,1241.

(5) Sadeleştirerek nakleden Sadi Borak, Atatürk ve Din, 29.

(6) Şemseddin Günaltay, Ülkü Dergisi, C: 9, Sayı: 100, 1945, s. 3'ten Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri (Ankara, 1971), 206.

(7) Ali Rıza Ünal, Atatürk Hakkındaki Anılarım, Türkiye Harb Mâlûlû Gaziler Dergisi, Sayı: 158, 16969, s. 23'ten U. Kocatürk, aynı eser, 208.

bihin boyunda, sakalda, giyim - kuşamda arayan bir zümre doğmuştur. Bunlar, dini maddeci, şekilci ve hareketlerden ibaret olarak takdim ettikleri; şekil ve hareketlere "şeriat" adını vererek, maddeye ve bedene bir nevi kudsiyet izâfe ettikleri için, bunlara uyamayanları dinsizlikle itham etmek veya öyle görmek hatâsına düşmüşlerdir⁽⁸⁾. Oysa dinin, ilk devirlerindeki canlı ve aktif hüviyetine kavuşturulması, cemiyet bünyesi içinde çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek sağlam bilgi ve anlayışla mücehhez kılınması, yine dinin ve hitâbettiği kitlelerin zaruret duyduğu bir iştir. Sanıyorum ki Atatürk'ün bu gerçeği derinden yakalamış bir insan olduğu, şu sözlerinden gayet açık bir şekilde anlaşılmaktadır :

"Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası var ki din, Allah ile kul arasındaki bağılıktır. Softa sınıfının din sirsarlığına müsaade edilmemelidir. Dinden maddî menfaat temin edenler, iğrenç kimselerdir. İşte biz, bu vaziyete muhalifiz ve buna müsaade etmiyoruz... (1930)"⁽⁹⁾.

"Din vardır ve lâzımdır. Temeli çok sağlam bir dinimiz var. Malzemesi iyi; fakat bina, uzun asırlardır ihmale uğramış. Harçlar döküldükçe yeni harç yapıp binayı takviye etmek lüzumu hissedilmemiş. Aksine olarak birçok yabancı unsur —tefsir, hurafeler— binayı daha fazla hırpalamış. Bugün bu binaya dokunulamaz, tamir de edilemez. Ancak zamanla çatlaklar derinleşecek ve sağlam temeller üstünde yeni bir bina kurmak lüzumu hâsıl olacaktır..."⁽¹⁰⁾

"Bizim dinimiz en mâkul ve en tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolaydır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için, akla, fenne, ilme ve mantığa tetâbuk etmesi lâzımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır..."⁽¹¹⁾

"Türk milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır, demek istiyorum. Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum. Şuura aykırı, ilerlemeye mâni hiç bir şey ihtivâ etmiyor... (1923)"⁽¹²⁾

(8) Krg.: Emin Işık, Devlet Kuran İrade (İstanbul, 1971), 74 v.d., 97 v.d.

(9) Kılıç Ali, Atatürk'ün Hususiyetleri (Ankara, 1930), 116.

(10) Asaf İbby Anlatıyor, Yakınlarından Hatıralar, 102-103'ten U. Kocatürk, aynı eser, 206.

(11) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959, 2. bs.), II, 90.

(12) Aynı eser, III, 70.

“Milletimiz din ve dil gibi kuvvetli iki fazilete mâliktir. Bu faziletleri hiçbir kuvvet, milletimizin kalb ve vicdanından çekip alamamıştır ve alamaz. (1923)” (13)

“... İslâmiyetin ilk parlak devirlerinde mâzi mahsulü olan sakim âdetler bir zaman için kendini göstermeye, nüfuz ikâna muktedir olmamışsa da, biraz sonra İslâm hakâyıkına temessük, İslâm esaslarına tevfiğ-ı hareket etmekten ziyade, mazinin miraslarından olan âdet ve itikadları, dine karıştırmaya başlamışlardır. İslâm oldukları halde sukûta, sefâlete, inhitâta mâruz kaldılar. Mazilerin bâtıl itiyad ve itikadlarıyla İslâmiyeti teşviş ettikleri ve bu suretle hakikat-ı İslâmiyeden uzaklaştıkları için, kendilerini düşmanlarının esiri yaptılar(14).

“Bunca asırlarda olduğu gibi, bugün dahi, akvâmın cehlinden ve taassubundan istifade ederek binbir türlü siyâsî ve şahsî maksad ve menfaat temini için dini âlet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunanların, dâhil ve hâriçte mevcudiyeti, bizi, bu zeminde söz söylemekten, maatessüf henüz müstağni bulundurmuyor. Beşeriyette, din hakkındaki ihtisas ve vukûf, her türlü hurafelerden tecerrüd ederek, hakiki ulûm ve fûnûn nurlarıyla musaffâ ve mükemmel oluncaya kadar, din oyunu aktörlerine, her yerde tesâdüf olunacaktır (1927)” (15).

“Bizim dinimiz milletimize aşâğılık, miskin ve hor görülmeyi tavsiye etmez. Aksine Allah da Peygamber de insanların ve milletlerin yücelik ve şereflerini muhafaza etmelerini emreder (1923)” (16).

Atatürk'ün İslâm dini ve bu dine inancı hakkındaki, sâdece birkaçını naklettiğimiz bu sözlerinden sonra, onun, biraz evvel ifade ettiğimiz, dini aslî hüviyetine kavuşturma yolundaki icraatını ana hatlarıyla değerlendirmeye çalışalım. Görülüyor ki Atatürk'ün en hassas olduğu hususların başında dinin istismar edilerek yüceliğinin zedelenmesi, “hakikat-ı İslâmiyeden” uzaklaşıldığı için, şarktan garba kadar İslâm memleketlerinin düşmanların ayakları altında çiğnenmiş ve düşmanların esaret zincirine geçmiş olması gerekmektedir(17). İstiklâl harbimize tekaddüm eden sıralarda, Hilâfet merkezi olan İstanbul da dâhil olmak üzere bütün

(13) Aynı eser, II, 66-7.

(14) Sadı Borak, aynı eser, 36-7.

(15) Nutuk, II, 708.

(16) Atatürk Diyor Ki, (İstanbul, 1980 : M.E.B. Yayını), 82.

(17) Sadı Borak, aynı eser, 35.

İslâm memleketleri düşmanların işgâli ve boyunduruğu altında idi. Bu ise, tabiatında dinamizm ve istiklâl yatan bir din ve müntesipleri için, fevkalâde elimdi. Bu duruma boyun eğmek, teslimiyet göstermek, herşeyden evvel, inanılan dinî akidelere saygısızlık demektir. İşte Kuvây-ı Milliye ile girişilen İstiklâl harbi, millî olduğu kadar dinî şahlanışın açık bir tezâhürü idi. Mevcut şartlarda, hilâfet merkezi çaresiz, kadere rızâ göstermiş ve sanki fonksiyonunu itmam etmiş bir tavır ve manzara içinde idi. Esasen asırlar boyu "mâhiyet-i şer'iyesi" tartışma konusu edilmiş ve hakkında çok farklı kanaatler serdedilmiş olan "hilâfet" müessesesi, son zamanlarda "sembolik" bir makam olmaktan öte bir mahiyet de arz etmiyordu. Filhakika "hilâfet", sâdece Şiiiler için dinin aslına dâhil bir rükün; Hâricilerin Necdiyye kolu için kendisine ihtiyaç bulunmayan bir makam ve Ehl-i Sünnet için de dinin aslına dâhil olmayan bir müessese idi ve halifelik için birtakım zarurî şartlar lâzımdı ki, bunların önemli bir kısmını mevcut halifelerde bulmak, şer'î noktadan imkânsız olduğundan, artık bu müessese, sembolik mânada siyâsî bir alem haline inkılâb etmişti. Artık "millî hâkimiyet" anlayışının cârî olduğu bir devrede, fonksiyonunu tamamlamış bir müessese üzerindeki ısrar, faydasız ve lüzumsuz bir gayret olacaktı. Ayrıca hilâfetin ibkaası, İstiklâl Savaşını henüz tamamlamış genç Türkiye Cumhuriyeti Devletine, zarurî birtakım mükellefiyetler yükleyecek ve dün olduğu gibi bugün de esir İslâm memleketlerinin işgalden kurtarılmaları için gerekli maddî ve manevî tedbirlerin, bizzat "hilâfet" merkezince yürütülmesi ve gerçekleştirilmesini icâbettirecekti. Bugüne kadar her gittiği yerde milyonlarca insan bırakan; Yemen çöllerinde, Suriye, Irak, ve Mısır'ın muhafazasında onbinlerce Anadolu evlâdını şehid veren genç Millet için, kendini "cihânın hâkimi zannetmek gafleti, artık devam" etmemeliydi⁽¹⁸⁾.

Diğer taraftan Atatürk, 1 Mart 1924'te Büyük Millet Meclisi'nin 2. Dönem ilk toplantısını açarken şunları söylüyordu: "İntisâb ile mu'tmain ve mes'ûd bulunduğumuz diyânet-i islâmiyeyi, asırlardan beri mu'teâmîl olduğu gibi bir siyâset vasıtası mevkiinden tenzih ve ilâ etmek elzem olduğu hakikatını müşahede ediyoruz. Mukaddes ve lâhûtî olan vicdâniyâtımızı, muğlak ve mütelevvin olan ve her türlü menfaat ve ihtiraslara tecelli sahnesi olan siyâsetten ve siyâsetin bütün uzviyatından bir an evvel ve kat'iyen kurtarmak, milletin dünyevî ve uhrevî saadetinin emrettiği bir zarurettir. Ancak bu suretle, diyânet-i islâmiyenin yüksekliği tecelli eder."

(18) Nutuk, II, 712.

Bu maksadın tahakkuku için bazı adımlar atılmalıydı. Nitekim 3 Mart 1924 tarihinde, arka arkaya teklif olunan üç kanunla hilâfet kaldırılmış (Kanun No: 431); Şer'îye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâletleri ilgâ edilerek (Kanun No: 429) "Türkiye Cumhuriyetinde muâmelât-ı nâsa dair olan ahkâmın tesrî' ve infazı T.B.M.M. ile onun teşkil ettiği hükûmete ait olup dîn-i mübîn-i İslâm'ın bundan ma'da itikâdât ve ibâdâta dâir bütûn ahkâm ve mesâlihinin tedvini ve müessesât-ı dinîyenin idaresi için Cumhuriyetin makarrında bir Diyânet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiş"⁽¹⁹⁾ ve nihayet "Türkiye dâhilindeki bütün müessesât-ı ilmiye ve tedrisiye... bircümle medreseler Maarif Vekâletine devir ve raptedilerek"⁽²⁰⁾ Tevhîd-i Tedrisât (Kanun No: 430) getirilmiştir.

Bu kanunlar yanyana getirildiğinde, dinin siyâsete âlet edilmemesini, dinin lâyük olduğu ehemmiyet içinde ele alınarak ona laik bir anlayışla yaklaşılmasını istihdaf ediyordu. Esasen inkılâbın hassasiyetle üzerinde durduğu husus, "efkâr ve itikâd-ı dinîyeye hürmetkâr" olma-⁽²¹⁾ tı. Bunun yolu da fikir, vicdan ve din hürriyetine sâhip olmakla başlar. Nitekim 1924 Anayasasının 70. maddesinde fikir ve vicdan hürriyeti getirilmiş; 75. maddesinde dîn ve ibâdet hürriyeti teminat altına alınmış; 80. maddesinde ise, "hükümetin nezaret ve murakabesi altında ve kanun dairesinde her türlü tedrisât serbesttir" hükmü yer almıştır. Bu Anayasa, bilindiği gibi, 1961 Anayasasının kabulüne kadar yürürlükte kalmıştır. Bu hususlar, Atatürk'ün ifadeleriyle şöylece tebarüz ettirilmiştir :

"Din, bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünce ve tefekküre muhalif değiliz..."⁽²²⁾

"Din ve mezhep, herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiçbir kimse, hiç bir kimseyi, ne bir dîn ne de bir mezhep kabulüne icbâr edebilir. Din ve mezhep, hiçbir zaman politika âleti olarak kullanılamaz"⁽²³⁾.

"Her fert istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine mahsus siyâsî bir fikre mâlik olmak, intihap ettiği bir dinin icaplarını yap-

(19) Zabıt Ceridesi, C, 7, s. 23-26; Nutuk, II, 849-50.

(20) Nutuk, II, 850.

(21) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III, 78.

(22) Sadî Borak, aynı eser, 82.

(23) Kılıç Ali, aynı eser, 57.

mak veya yapmamak hak ve hürriyetine mâliktir. Kimsenin fikrine ve vicdanına hâkim olunamaz. Vicdan hürriyeti, ferdin mutlak ve taarruz edilmez tabii haklarının en mühimlerinden tanınmalıdır. Türkiye Cumhuriyetinde her reşid dinini intihapta hür olduğu gibi, bu dinin merasimi de serbesttir, yani âyin hürriyeti masundur. Tabiatıyla âyinler, asâyiş ve umumî âdâba mugayir olamaz; siyasî nümayiş şeklinde de yapılamaz. Mâzide çok görülmüş olan bu gibi hallere artık Türkiye Cumhuriyeti aslâ tahammül edemez.”(24).

“Türkiye Cumhuriyeti’nde, herkes Allah’a, istediği gibi ibâdet eder. Hiç kimseye dinî fikirlerinden dolayı birşey yapılamaz.”(25).

Herşeyden evvel şunu en basit bir dinî hakikat olarak bilelim ki, bizim dinimizde bir özel sınıf yoktur. Ruhbâniyeti reddeden bu din, inhisârı kabul etmez...”(26).

“Bilhassa bizim dinimiz için herkesin elinde bir ölçü vardır. Bu ölçü ile hangi şeyin bu dine uygun olup olmadığını kolayca takdir edebilirsiniz. Hangi şey ki akla, mantığa, halkın menfaatine uygundur; biliniz ki o, bizim dinimize de uygundur. Bir şey akıl ve mantığa, milletin menfaatine, İslâm’ın menfaatine uygunsa kimseye sormayın. O şey dinîdir. Eğer bizim dinimiz aklın, mantığın uyduğu bir din olmasaydı mükemmel olmazdı, son din olmazdı” (27).

Ashında din ve vicdan hürriyeti, İslâmiyetin vazgeçilmez düsturlarının başında gelir. Meselâ Kur’ân-ı Kerim’de, “Dinde zorlama yoktur”(28) buyurulduktan başka, “Ey Muhammed! Rabbin dileseydi, yer yüzünde bulunanların hepsi inanırdı. Öyle iken insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın?”(29) buyrulur ve daha pek çok yerde, “Peygambere düşen sâdece tebliğ etmektir...”(30) hükmü yer alır.

İşte gerek 1924 Anayasasında gerek 9 Nisan 1928’de kabul edilen ve Anayasa’nın 2. maddesindeki “Türkiye devletinin dini, din-i islâmdır” hükmünün kaldırılmasından sonraki durumda, değişiklik teklifinde “din

(24) A. Afet İnan, M. Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım (İstanbul, 1971), 85-6.

(25) Aynı eser, 98.

(26) Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II, 144.

(27) U. Kocatürk, aynı eser, 209-210.

(28) Bakara (2), 256.

(29) Yûnus (10), 99.

(30) Mâide (5), 99. Krş. : Âli İmrân (3), 20; Nahl (16), 35, 82; Nûr (24), 54, Ankebut (29), 18; Gâşıye (88), 21-22.

ile devletin ayrılma prensibi, Devlet ve hükûmetin dinsizliği terfici mânâsını tazammun etmemelidir. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, dinlerin, devleti idare edenlerle edecekler elinde bir âlet olmaksızın kurtuluş teminatıdır... Bu sebeptendir ki beşeriyetin mânevi saadetlerini deruhte eden din, ağıyâr eli değmeyen vicdanlarda bülemlendirmeyi ihraz ederek Allah ile ferd arasında mukaddes bir temas vasıtası haline girmiş bulunacaktır..."⁽³¹⁾ şeklinde ifade edilen anlayışa göre hareket edilmiştir.

Kaldı ki, medreselerin kapatılmasından sonra ve memlekette dini kültürün, birtakım câhil ve softa din adamlarının istismarından kurtarılacak lâıyk olduğu hakiki mevkie oturtulmasının ve ciddi bir tedris zaruretinin icâbetliğini göre Atatürk, bu konuda şöyle diyordu: "Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz müsâviyiz ve dinimizin ahkâmını mütesâviyen öğrenmeye mecburuz. Her ferd, dinini, diyânetini, imânını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir"⁽³²⁾.

"Milletimizin, memleketimizin dârü'l-irfanları bir olmalıdır. Bütün memleket evlâdı, kadın - erkek aynı surette, oradan çıkmalıdır. Fakat, nasıl ki her hususta âli meslek ve ihtisas sâhiplerini yetiştirmek lâzım ise, dinimizin hakikat-ı felsefesivesini tedkik, tettebbu ve telkin kudret-i ilmiye ve fenniyesine tesâhüb edecek, güzide ve hakikî ulemâ-i kirâmı dahi yetiştirecek müessesât-ı âliye malik olmalıyız"⁽³³⁾.

Atatürk'ün din eğitim ve öğretimini en ciddi şekilde ele almanın zaruretinin ifade eden bu sözlerinden iki sene sonra, 1925 yılında, zamanın başbakanı İnönü, lâiklik ve tevhîd-i tedrisâtı dinsizlik telâkki edip tenkid edenlere cevâben şöyle diyordu: "... Yaptığımız işi dine münâfi görmek, yapılan işi görmemektir. Biz şu kanaatteyiz ki, yapılan işin dinsizlikle hiçbir münasebeti yoktur. Bu sistemde başarılı olalım, on yıl azimle ve başarı ile tuttuğumuz bu yolda yürüyelim, on sene sonra, bütün dünya ve şimdi bize muâırız olanlar, yahut tuttuğumuz yoldan din namına endişe edenler göreceklere ki, Müslümanlığın asıl en temiz, en saf, en hakikî şekli bizde tecelli etmiştir..."⁽³⁴⁾. Ne var ki bu görüş, devrin

(31) Zabıt Ceridesi, Devre: III, S. 3'ten Çetin Özek, Türkiye'de Lâiklik (İst. 962), 40.

(32) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, 90.

(33) Aynı eser, aynı yer.

(34) Muallimler Birliği Mecmuası, Yıl: 1, Sayı: 4'ten, Beyza Bilgin, Türkiye'de Din Eğitimi (Ankara, 1980), 45.

siyasî şartları, halkı idareye karşı kışkırtıcı bazı softaların faaliyetleri, Şeyh Said isyanı, Menemen vak'ası, Terakiperver Cumhuriyet Fırkası'nın hakikati henüz lâyıık-ı vechile takip edebilmek imkânlarından mahrum kitleleri tahrik edercesine "fıkra efkâr ve itikâdât-ı dinîyeye hürmet-kârdır" gibi sloganlarla faaliyete girişmesi ve nihayet tekke ve zâviyelerin kapatılması ile gayr-i memnunlar safına eklenmiş olan bazı tarikat müntesiplerinin kıpırdanışları, devletin ve siyâsetin dinin tesirinden tamamen kurtarılması gerektiği yolundaki katı lâik anlayışı kuvvetlendirmiştir.

Bize öyle geliyor ki, eğer bu neviden birtakım câhilâne ve taassupkarâne hareketler olmasaydı, dinî eğitim ve öğretim, inkitâa uğramasızın, ciddi şekilde devlet eliyle yürütülebilirdi. Esasen Tevhîd-i Tedrisat Kanununun 4. maddesinde derpiş olunan "Maarif Vekâleti yüksek dinî-yât mütehasısları yetiştirmek üzere Dârü'l-Fünûnda bir İlâhiyat Fakültesi te'sis ve imâmet ve hitâbet gibi dinî hizmetlerin ifâsı vazifesi ile mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşâd edecektir." hükmüne uyularak, İstanbul Dârü'l-Fünûnunda İlâhiyat Fakültesi açılmıştı; ama biraz evvel bahsettiğimiz sebeplerle, bu müessesese 1933 yılında kapanmış ve o yıldan itibaren 1949 yılında Ankara Üniversitesine bağlı İlâhiyat Fakültesi'nin kuruluşuna kadar, Türkiye'de, Anayasa'nın teminatı altında bulunan Tevhîd-i Tedrisata rağmen, din eğitim ve öğretimi yapılamamıştır. Oysa akademik seviyede yürütülecek bir din eğitim ve öğretimi, İslâmiyeti ana kaynaklarına inerek en saf ve en temiz şekliyle ve zamanın icaplarına göre yeniden kurabilmeyi; dinin terkipçi ve aslî hüviyetine kavuşturulması işini ve en önemlisi, Türkiye'nin modernleştirilmesinde halkın birlik ve beraberliğini sağlamayı, getirilen yeniliklerin halka benimsetilmesini kolaylıkla temin edebilir ve bugün zaman zaman karşılaşılan bazı menfî neticelerin doğmasına sebep olunmayabilirdi.

Devlet eliyle kültürlü din adamı yetiştirilememiş olması, cemiyette inkılaplara inanmış dindar vatandaşlar tarafından da yadırganmış⁽³⁵⁾ ve en önemlisi, mes'uliyetsiz, nizamsız ve kanunsuz bir dinî öğretim furyası başlamıştır. Bir şeyin hakikisinin olmadığı yerde, sahtesinin hükümlerfermâ olacağı âşikârdır. O zaman da böyle olmuştur. Bu durumun tehlikesini farkederek Atatürk'ün isabetle tesbit ettiği esaslara dönmenin zaruretini gören Hükûmet, 1947 yılından itibaren ilkokullara din der-

(35) Fehmi Yavuz, Din Eğitimi ve Toplumumuz (Ankara, 1969), 45, 46.

sini koymuştur. Bu mes'ud hâdiseden üç gün sonra, Sayın Tahsin Banguoğlu, o zamana kadar din eğitimi yapılamayışını şu ifadelerle dile getiriyordu: "Türkiye'de din dersleri hiçbir zaman yasaklanmamıştır. Atatürk aslâ din aleyhtarı değildi. Fakat birtakım softaların, din dersi adı altında fesat karıştırmalarına izin vermek istemedik. Bir inkılâp devri için din dersleri ve meslekî din öğretimi devletçe ihmal edilmiştir. Bu, toplumumuz için dinî müessesesinin varlığını inkâr etmek değildir" (36).

Böylece yeniden başlatılan din eğitim ve öğretimi, 1949'da Ankara İlahiyat Fakültesi'nin açılması ile yeni bir merhale kazanmış ve daha sonra İmam-Hatip Okulları ve Yüksek İslâm Enstitüleri açılmıştır. Bu müesseseler, henüz istenilen ve özlenen seviyede değildir; ama ileriye ümitle bakmamızı temin edecek sağlam ve ciddi bir potansiyele de sâhiptir ve bunlar, Atatürk'ün ifadeleriyle "dinimizin hakikat-ı felsefesini tedkik, tetebbu ve telkin kudret-i ilmiye ve fenniyesine tesâhüb edecek, güzide ve hakikî ulemâ-yı kirâm dahi yetiştirecek müessesât-ı âliye" olmak gayreti içindedirler.

(36) Vatan Gazetesi, 22 Şubat 1948'den Beyza Bilgin, aynı eser, 57.